

ОСНОВНИ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ В ТЪРГОВИЯТА

Николинка Игнатова¹
e-mail: nignatova@unwe.bg

Резюме

Обект на изследването са търговските предприятия. Предмет на анализа са човешките ресурси в търговията. Изследвани са показателите – брой заети лица по степени на образование, производителност на труда, разходи за работна заплата, разходи за персонала, структура на разходите за труд на работодателите за наетите лица, разходи за научноизследователска и развойна дейност, разходи за квалификация на персонала, движението на работната сила в търговията. Целта на изследването е да се разкрият тенденциите в развитието на човешките ресурси в търговията и да се очертаят силните и слабите им страни. Времевият период на изследването е от 2008 г. до 2018 г.

Ключови думи: човешки ресурси, търговия, производителност на труда

JEL: J21, J24, M21, O15

Увод

В условията на остра конкурентна борба в икономическия сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ G се увеличава ролята и значимостта на човешките ресурси в търговските предприятия за техния пазарен успех. Човешките ресурси са част от интелектуалните ресурси. Имаме предвид обстоятелството, че „Съвременният ресурсно базираният възглед за фирмата разграничава две основни групи ресурси: традиционни ресурси, които включват финансовите и материалните ресурси и интелектуални ресурси, които обединяват човешките, организационните и релационните ресурси. Интелектуалните ресурси са резултат и проявление на човешкия интелект, знание и натрупан опит, но не всеки интелектуален ресурс е в състояние да носи стойност за фирмата.“ (Nikolova, 2019a, p. 625).

Човешките ресурси, заедно с материалните и финансови ресурси са на входа на всяко търговско предприятие. Основните им компоненти са тяхното образование, здравословно състояние, възпитание, компетенции, умения, опит. В процеса на осъществяване на търговската дейност човешките ре-

¹ Главен асистент, доктор, катедра „Икономика на търговията“, факултет „Икономика и инфраструктура“, УНСС

сурси способстват за реализирането на приходи, за постигането на добавена стойност и печалба, за престиж на предприятието.

Изследването на човешките ресурси в търговията е актуален проблем, не само защото те подобряват финансовите резултати на търговските предприятия, но и поради обстоятелството, че те са и основен източник на конкурентно предимство и оказват пряко влияние върху тяхната конкурентоспособност.

Налице е времево ограничение при изследването на човешките ресурси за периода 2008 – 2018 г.

Информационното осигуряване на разработката включва – изследване на литературни източници, данни от Национален статистически институт и информация от интернет.

Целта на изследването е на основата на анализа на човешките ресурси в търговските предприятия да се разкрият силните и слабите им страни, и да се очертаят насоките за тяхното подобряване. Такива насоки са относно повишаването на образователно-квалификационната им степен, увеличаване на броя на предприятията, които прилагат начално и продължаващо професионално обучение на човешките ресурси под формата на вътрешни и външни курсове, ротация на работното място, обмени, повтаряния или посещения с цел обучение и др.

За постигането на поставената цел е необходимо изпълнението на следните задачи:

- да се изследва динамиката на броя на заети лица общо и по степени на образование в търговията;
- да се анализира движението на работната сила;
- да се изследват разходите за възнаграждения и за персонала;
- да се разкрие влиянието на разходите за възнаграждения върху формирането на печалбата в търговските предприятия;
- да се изследват разходите за научноизследователска и развойна дейност, и разходите за квалификация на персонала;
- да се анализира производителността на труда и нейното влияние върху формирането на печалбата в търговските предприятия.

За постигане на целите и решаване на задачите в изследването е приложена следната методика за оценка и анализ на човешките ресурси, която включва конкретни подходи, методи и показатели.

При анализа на човешките ресурси в търговските предприятия се прилагат историческия, логическия, системния и динамичния подход (Фатхутдинов, 2000) и принципите единство на анализа и синтеза, според които отделните показатели, характеризиращи човешките ресурси се изследват в динамика и се разкриват специфичните им свойства на съставните им части, след което се разгледат в тяхната взаимна връзка и зависимост.

За изследване на динамиката на показателите, които характеризират човешките ресурси в търговията са приложени анализ на времевите статистически редове, динамични индекси на равнище и сравнителен анализ (Калоянов, 2014). Относно използваните показатели е приложена адаптирана методика от Костова, (2014, с. 30), Терезова, (2012, с. 210-215), Янкулов, (2010, с. 111-112), Казаков, (2010), НСИ (2020).

В резултат на изследването се разкриват силните и слабите страни в развитието на човешките ресурси в търговските предприятия.

Методиката на изследването на по-горе разглежданите показатели и методи, е приложена от автора в доклад, изнесен на 34-та Международна научно-практическа конференция „Строително предприемачество и недвижима собственост“.

Анализ на брой заети лица общо и по степени на образование в търговията

С развитието на търговията, с обогатяване на нейните форми на осъществяване (омниканална търговия, електронна търговия, мултиканална търговия и др.), както и с трансформацията на капитала в търговските предприятия, настъпват съществени изменения в броя на заетите лица в нея. От таблица 1 е видно, че за изследвания 11 годишен период от време (2008 – 2018 г.) броят на заетите лица в предприятията от сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ G се увеличават абсолютно с 38 700 души и относително със 7%. В техния обхват са „всички лица, работещи в дадено търговско предприятие на пълно или непълно работно време, включително сезонните работници, работещите собственици, наетите по договор за управление и контрол, наетите по извънтрудови правоотношения (граждански договори), които не работят при друг работодател. Не се включват лицата, отсъстващи за неограничено време, а също и тези, предоставени по договор от други предприятия.“ (НСИ, 2020).

Динамиката на базисните индекси на броя на заетите лица (100%, 99,6%, 101%, 103%, 99,4%, 99,1%, 97,8%, 98,1%, 97,3%, 102,3%, 107,3%) бележат нарастване за подпериодите 2010 – 2011 г. и 2017 – 2018 г., и спад през подпериодите 2008 – 2009 г., 2012 – 2016 г. под влиянието на постоянно въздействалите фактори на изследвания период от време. Верижните индекси (100%, 99,6%, 102%, 101,3%, 96,7%, 99,7%, 98,7%, 100,2%, 99,2%, 105%, 99,3%) формират тенденция на увеличаване през 2010 г., 2015 г. и през 2017 г. и намаляване през подпериода 2008 – 2009 г. и през 2018 г. под влиянието на временно въздействали фактори между отделните години на изследвания период от време.

Таблица 1: Брой заети лица (ЗЛ) по степени на образование в търговията в хил. души

Показатели	Бр. ЗЛ с висше образование	Бр. ЗЛ със средно образование	Бр. ЗЛ със средно с придобита професионална квалификация	Бр. ЗЛ с основно и по-ниско образование	Общо Бр. ЗЛ
2008	114,4	373,1	221,1	42,5	530
2009	112,9	375,5	227,8	39,4	527,9
2010	118,6	382,1	229,9	36,6	537,2
2011	126,8	387,2	228,6	30,4	544,4
2012	121,2	376,3	220,5	29,4	526,9
2013	127,3	371,9	222,5	26,2	525,5
2014	133,4	358,3	214,1	26,8	518,5
2015	132,1	362,4	215,5	25,5	520
2016	133,8	357,5	199,5	24,5	515,8
2017	135,6	380,5	196,5	26,4	542,4
2018	132,3	377,7	187,7	28,7	538,7

Източник: НСИ (2020).

Основен фактор, който влияе върху очертаните по-горе тенденции в броя на заетите лица е реструктурирането на предприятията в търговията. Намаляват в структурата на предприятията относителните дялове на големите предприятия от 0,25% на 0,18%, на средните от 1,7% на 1,1% и на малките предприятия от 8,35% на 6,05% за сметка на увеличаването на значителния относителен дял на микропредприятията (от 89,7% на 92,67%). Нарастването на броя на заетите лица предопределя увеличаване с 313 037 хил. лв. на добавената стойност по факторни разходи в търговията.

Увеличаването на оборота в предприятията на търговията в страната е с 39,7% за анализирания период от време 2008 – 2018 г. и предопределя 740 410 коригиран брой на заетите лица в този сектор. Налице е относителна икономия от 201 710 брой заети лица в предприятията, осъществяващи търговска дейност като резултат на по-малкия фактически брой заети лица спрямо коригирания с оборота. Относителната икономия от брой заети лица оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения в търговията в размер на , с чиято величина пряко се увеличава печалбата за сметка на относителното забавено нарастване на броя на заетите лица за анализирания период от време. Основната причина за това е повишаването на производителността на труда като резултат от повишаване на знанията, уменията, опита и компетенциите на заетите лица в търговията, което е и условие за създаване на конкурентно предимство на човешките ресурси.

Положителни изменения настъпват и в образователно квалификационното равнище на заетите в сектора. В съвременните условия „знанието, образованието и интелекът, приложени в икономическата дейност се трансформират в движещи сили на просперитета“ (Nikolova, 2019b, p. 374). Относителният дял на лицата с висше образование се увеличава от 21,6% на 25% в структурата на заетите лица по степени на образование. По конкретно от таблица 1 е видно, че броят на заетите лица с висше образование (ОКС „Бакалавър“ и ОКС „Магистър“) се увеличава абсолютно със 17 900 души и относително с 16% за изследвания период от време 2008 – 2018 г. Базисните индекси (100%, 99%, 104%, 111%, 106%, 111%, 117%, 115%, 117%, 119%, 116%) бележат намаляване през 2009 г. и 2018 г. и увеличаване за подпериода 2010 – 2017 г. под влиянието на постоянно въздействалите фактори на изследвания период от време. Верижните индекси (100%, 99%, 105%, 107%, 96%, 105%, 105%, 99%, 101%, 101,3% 98%) формират тенденция на намаляване през 2009 г., 2012 г. и 2018 г., и се увеличават през подпериодите 2010 – 2011 г. и 2013 – 2017 г.

Най-голям е относителният дял на броя на заетите лица със средно образование, който е 70% в структурата на заетите лица в търговските предприятия. За изследвания период от време те се увеличават абсолютно с 4,6 хил. души и относително с 1,2% (таблица 1). Базисните индекси (100%, 101%, 102%, 104%, 101%, 99%, 96%, 97%, 96%, 102%, 101,2%) формират тенденция на нарастване през подпериода 2008 – 2011 г. и през 2017 г. и на намаляване за подпериода 2012 – 2016 г. и през 2018 г. Верижните индекси (100%, 101%, 102%, 101%, 97%, 99%, 96%, 101%, 99%, 106,4%, 99,3%) формират тенденция на нарастване през подпериода 2008 – 2011 г., през 2015 г. и 2017 г., и на намаляване през подпериода 2012 – 2014 г., през 2016 г. и 2018 г.

В структурата на заетите лица със средно образование значителен дял имат тези с придобита професионална квалификация – 59%. За изследвания период от време те намаляват абсолютно със 33,4 хил. души и относително с 15%. Базисните индекси (100%, 103%, 104%, 103%, 99%, 101%, 97%, 97%, 88%, 89%, 85%) формират тенденция на нарастване през подпериода 2008 – 2011 г. и на намаляване за подпериода 2012 – 2018 г. Верижните индекси (100%, 103%, 101%, 99%, 96%, 101%, 96%, 101%, 93%, 98,5%, 96%) формират тенденция на нарастване през подпериода 2008 – 2010 г., през 2013 г., 2015 г. и 2017 г. Налице е намаляване на показателя през подпериода 2011 – 2012 г., през 2016 г. и през 2018 г. под влиянието на временно въздействали фактори.

Най-малък и намаляващ от 8% на 5% е относителният дял на броя на заетите лица с основно и по-ниско образование в структурата на заетите лица в предприятията на търговията. За изследвания период от време те намаляват

абсолютно с 13,5 хил. души и относително с 32% (таблица 1). Базисните индекси (100%, 93%, 86%, 72%, 69%, 62%, 63%, 60%, 58%, 62%, 67%) формират тенденция на намаляване за анализирания период от време 2008 – 2018 г. Верижните индекси (100%, 93%, 93%, 83%, 97%, 89%, 102%, 95%, 96%, 107%, 109%) формират тенденция на намаляване през подпериодите 2009 – 2013 г. и 2016 г., и на нарастване през 2014 г. и 2017 – 2018 г. Причините за тези изменения са резултат на изпреварващото относително увеличаване на броя на заетите лица с висше образование, спрямо тези с по-ниско образование.

Основни фактори, които влияят за реструктурирането на заетите лица в търговията от една страна са търсенето на мениджъри, специалисти и търговски работници с конкретно образование в сектора и предлагането на човешки ресурси със съответното образование. От друга страна са знанията, уменията и опита, личностните качества, мотивацията и компетенциите, които трябва да притежават заетите лица в търговията, които осигуряват конкурентни предимства на човешките ресурси в търговията.

Анализ на движението на работната сила в търговията

Движението на работната сила в търговията се характеризира и измерва с определени показатели. Основополагащо място сред тях имат броят на напусналите и на новопостъпили лица през годината, както и коефициентите свързани с тях – коефициент на оборота на напусналите и коефициент на оборота на новоприетите за същия период от време.

От таблица 2 е видно, че броят на напусналите лица по трудово или служебно правоотношение в търговията за изследвания период от време, се увеличават абсолютно с 36 739 души и относително с 23%.

Таблица 2: Движение на работната сила в сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ G за периода 2008 – 2018 г.

Показатели	Бр. напуснали лица	Бр. приети лица	Коефициент на оборота на напусналите ТР	Коефициент на оборота на приетите ТР
2008	161 778	190 998	0,33	0,39
2009	166 437	164 382	0,32	0,32
2010	159 462	166 859	0,31	0,31
2011	158 436	163 079	0,32	0,33
2012	159 045	165 016	0,33	0,34
2013	159 246	170 827	0,33	0,36
2014	175 003	187 231	0,36	0,36

Продължение

2015	184 018	195 158	0,38	0,41
2016	188 059	204 735	0,38	0,42
2017	203 953	190 698	0,40	0,40
2018	198 517	186 908	0,39	0,36

Източник: НСИ (2020).

Базисните индекси (100%, 103%, 98.5%, 98%, 98.2%, 98.4%, 105%, 114%, 116%, 126%, 123%) очертават тенденция на нарастване през подпериодите 2008 – 2009 г. и през 2014 – 2018 г. и на намаляване през подпериода 2010 – 2014 г. Верижните индекси (100%, 103%, 96%, 99%, 100,3%, 100,1%, 110%, 105%, 102%, 93%, 98%) формират аналогична тенденция на изменение през анализирания период от време. Така очертаните тенденции на напусналите лица в търговията са резултат от намаляването на броя на предприятията в сектора и от преструктурирането им от средни и малки в микропредприятия.

В резултат на настъпилите по-горе изменения на напусналите лица и средносписъчния брой на заетите лица се увеличава коефициентът на оборота на напусналите търговски работници и служители с 0.06, т.е. увеличават се с 6 напусналите лица, падащи се на 100 заети лица (таблица 2). Налице е намаляване с 2 броя на напусналите лица, падащи се на 100 заети лица, под влиянието на забавеното относително намаляване на напусналите лица (с - 4%) спрямо това на заетите лица (с - 2,7%) през подпериода 2008 – 2010 г. Налице е увеличаване със 7 броя на напусналите лица, падащи се на 100 заети лица, под влиянието на изпреварващото относително увеличаване на напусналите лица (с + 26%) спрямо това на заетите лица (с + 4%) през подпериода 2011 – 2018 г.

От таблица 2 е видно, че броят на приетите лица по трудово или служебно правоотношение в търговията за изследвания период от време, намаляват абсолютно с 4090 души и относително с 2%. Базисните индекси (100%, 86%, 87%, 85%, 86%, 89,5%, 98%, 102%, 107%, 99%, 98%) формират тенденция на намаляване през подпериодите 2008 – 2011 г. и 2017 – 2018 г., и на нарастване през подпериода 2012 – 2016 г. Верижните индекси на приетите лица по трудово или служебно правоотношение в търговията (100%, 86%, 102%, 98%, 101%, 104%, 110%, 104%, 105%, 93%, 98%) очертават аналогична тенденция на изменение през анализирания период от време под влиянието на временно въздействали фактори. Такива фактори са търсенето на търговски работници и служители, наличието на значителен коефициент на оборота на напусналите лица и други фактори.

Налице е темп на намаляване на приетите лица (с 2%) и темп на увеличаване на средносписъчния брой на заети лица (със 7%), което предопределя

намаляване на коефициента на оборота на приетите търговски работници и служители с 0.06, т.е. намаляват с 6 приетите лица, падащи се на 100 заети лица (таблица 2).

Анализ на разходите за възнаграждения и за персонала в търговията

Основно изискване за ефективна търговска дейност е разходите за работна заплата да нарастват с по-ниски темпове от тези на оборота. За съжаление от таблица 3 е видно, че разходите за възнаграждения, реализирани от предприятията в сектора се увеличават абсолютно с 2 837,3 млн. лв. и относително със 127% за изследвания период от време. Налице е забавен темп на увеличаване на реализирания оборот (40%) спрямо този на разходите за възнаграждения (127%) в търговията. В резултат на това се формира относителен преразход от възнаграждения в размер на 1 945 млн. лв. ($5\,067\,901 - \frac{2\,230\,647 \times 140}{100} = 1\,944\,995.2$ хил. лв.). С тази величина пряко се увеличават разходите в търговските предприятия и намалява печалбата им.

Таблица 3: Разходи за възнаграждения и за персонала в търговията за периода 2008 – 2018 г. в млн. лв.

Разходи за възнаграждения				Разходи за персонала			
2008	2 231	2014	3 447	2008	2 661	2014	4 003
2009	2 564	2015	3 771	2009	3 032	2015	4 382
2010	2 662	2016	4 170	2010	3 101	2016	4 817
2011	2 832	2017	4 569	2011	3 312	2017	5 286
2012	3 030	2018	5 068	2012	3 523	2018	5 857
2013	3 213			2013	3 736		

Източник: НСИ (2020).

Базисните индекси на разходите за възнаграждения (100%, 115%, 119%, 127%, 136%, 144%, 154%, 169%, 187%, 205%, 227%) формират тенденция на нарастване за анализирания период от време 2008 – 2018 г. Верижните индекси (100%, 115%, 104%, 106%, 107%, 106%, 107%, 109%, 110%, 110%, 111%) формират тенденция на увеличаване през изследвания период от време. Увеличаването на разходите за персонала и за възнаграждения е резултат

тат от нарастването на приходите от търговската дейност и от увеличаването на производителността на труда в търговията.

От таблица 3 е видно също така, че разходите за персонала, реализирани от предприятията в търговията се увеличават абсолютно с 3 195,4 млн. лв. и относително със 120% за изследвания период от време. Базисните индекси (100%, 114%, 117%, 124%, 132%, 140%, 150%, 165%, 180%, 199%, 220%) формират тенденция на нарастване под влиянието на постоянно въздействали фактори през анализирания период от време. Верижните индекси (100%, 114%, 102%, 107%, 106%, 106%, 107%, 109%, 110%, 109,7%, 111%) очертават тенденция на нарастване за анализирания период от време под влиянието на временно въздействали фактори.

Такива фактори са броят на заетите лица, изменението на производителността на труда в предприятията от този сектор, изменения в процентните вноски на здравното осигуряване и на държавното обществено осигуряване в страната, разходите за повишаване на квалификацията на търговските работници и служители, и др. Нараства вноската за здравно осигуряване на търговските работници и служители от 6% на 8% като тази, която дължат работодателите се увеличава от 3,60% на 4,80% за изследвания период от време. Увеличава се минималният осигурителен доход в страната от 240 лв. през 2008 г. на 510 лв. през 2018 г. Максималният праг на осигурителния доход нараства от 2000 лв. през 2008 г. на 2600 лв. през 2018 г.

В структурата на разходите за труд на работодателите се увеличава относителният дял на разходите за заплата (от 82,81% на 84,22%), за обезщетения (от 0,61% на 1,13%) и намаляват тези за социални и здравни осигуровки (от 15,95% на 13,96%), и за данък за социалните разходи (0,03% на 0,01%) под влияние на провежданата политика за държавно обществено и здравно осигуряване в страната, и в резултат на повишаване на производителността на труда в сектора.

Анализ на разходите за научноизследователска и развойна дейност в сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ G

Научноизследователската и развойна дейност в търговските предприятия включва „всяка творческа и систематична работа, която се провежда с цел да се увеличи обемът на знанията, включително познанието на човека, както и за разработването на нови приложения на налични знания“ (НСИ, 2020), свързани с търговията.

От таблица 4 е видно, че разходите за научноизследователска и развойна дейност (НИРД) в търговските предприятия представляват 1,3% от общите такива разходи. Те включват текущите разходи и разходите за придобиване

на дълготрайни материални активи, които са предназначени за научноизследователска и развойна дейност в търговията.

Таблица 4: Разходи за НИРД за периода 2008 – 2018 г. в хил. лв.

Разходи за НИРД - общо				Разходи за НИРД в търговията			
2008	325 855	2014	664 829	2008	1 446	2014	7 869
2009	361 060	2015	850 457	2009	4 683	2015	13 068
2010	421 612	2016	734 274	2010	5 295	2016	9 871
2011	429 566	2017	534 071	2011	1 330	2017	9 608
2012	496 176	2018	596 083	2012	2 395	2018	14 652
2013	521 682			2013	2 724		

Източник: НСИ (2020).

Разходите за НИРД се увеличават абсолютно с 13 206 хил. лв. и относително с 913% за анализирания период от време 2008 – 2018 г. Динамиката на базисните им индекси в този сектор (100%, 323%, 366%, 92%, 166%, 188%, 544%, 903%, 582%, 664%, 10 132%) бележат нарастване през подпериодите 2009 – 2011 г. и 2013 – 2018 г. и намалява през 2012 г. Верижните индекси (100%, 323%, 113%, 25%, 180%, 114%, 289%, 166%, 75%, 97%, 152%) формират тенденция на увеличаване през подпериодите 2009 – 2011 г. и 2013 – 2015 г., и намаляват през 2012 г. и 2016 – 2017 г.

Увеличаването на разходите за научноизследователската и развойна дейност в търговията е инвестиране в знания на човешките ресурси, които са източник на конкурентно предимство в търговските предприятия.

Анализ на разходите за квалификация на персонала²

За анализирания подпериод от време 2010 – 2015 г. се увеличава от 31,2% на 42,2% относителният дял на предприятията, които осигуряват обучение на персонала. Това е положителна тенденция. През последните години има стремеж за обучение на персонала. Увеличават се за анализирания период от време от 20,5% на 31,9% и предприятията, които осигуряват продължаващо професионално обучение под формата на курсове. Нараства относителният дял от 12,5% на 22,7% на предприятията, осигуряващи продължаващо професионално обучение под формата на вътрешни курсове. Увеличава се

² Данните са от НСИ (2020).

относителният дял на предприятията, осигуряващи продължаващо професионално обучение под формата на външни курсове от 15,8% на 20,2%.

Повишава се от 22% на 26,5% относителният дял на участвалите заети лица в продължаващо професионално обучение под формата на курсове. Относителният дял на участвалите заетите лица в продължаващо професионално обучение намалява от 49,3% на 48% в предприятията, осигуряващи продължаващо професионално обучение под формата на курсове. Намалява относителният дял от 43,6% на 41,2% на жените за сметка на увеличаването на относителния дял на мъжете от 56,4% на 58,8%, които са участвали в продължаващо професионално обучение. Разходите за продължаващо професионално обучение нараства от 46,2% на 88,4% спрямо средния разход на заето лице във всички предприятия на страната. Увеличава се от 103,4% на 160,7% разходите за продължаващо професионално обучение спрямо средния разход на заето лице в предприятия, които продължават професионалното обучение. Нараства относителният дял от 6,4% на 7,6% на предприятията, които осигуряват начално професионално обучение.

За анализирания подпериод от време 2010 – 2015 г. се увеличава от 28,6% на 37,3% относителният дял на предприятията, които осигуряват други форми на продължаващо професионално обучение. Такива форми са: обучение на работното място, ротация на работното място, обмени, повтаряния или посещения с цел обучение, посещение на конференции, работни срещи, (професионални) изложения и лекции, участие в групи за обучение или групи за квалификация и самообучение.

За анализирания подпериод от време 2010 – 2015 г. се увеличава от 16,6% на 28,8% относителният дял на предприятията, които осигуряват обучение на работното място. Най-малък, но нарастващ от 3,4% на 9,2% е относителният дял на предприятията, които осигуряват ротация на работното място, обмени, повтаряния или посещения с цел обучение. Увеличава се от 14,8% на 16,5% относителният дял на предприятията, които осигуряват на персонала посещение на конференции, работни срещи, (професионални) изложения и лекции. Нараства от 9,4% на 10,6% относителният дял на предприятията, които осигуряват на персонала участие в групи за обучение или групи за квалификация. Повишава се от 6,7% на 8,3% относителният дял на предприятията, в които персонала се самообучава.

За съжаление по-голям е относителният дял на предприятията, които не осигуряват обучение на персонала. Положителното е, че той намалява за анализирания период от време от 68,8% на 57,8%.

Разходите за продължаващо професионално обучение (курсове) в сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ G са 43 585 хил. лв., които представляват 31% от тези разходи в страната (140 615). Хонорарите и

възнаграждения за провежданите курсове за заетите лица в този сектор са 14 759 хил. лв. и представляват 33,9% от общите разходи за сектора. Разходите за командировки са 11 969 хил. лв. и представляват 27,5% от общите разходи за сектора. Разходите за възнаграждения на вътрешните преподаватели са 2 322 хил. лв. и представляват 5,3% от общите разходи за сектора. Разходите за поддържане на център за обучение, помещения или специфични зали и разходи за материали за обучение са 1 586 хил. лв. и представляват 3,6% от общите разходи за сектора.

Анализ на производителността на труда в търговията

Производителността на труда в търговията може да бъде измерена и характеризирана с два показателя – на базата на оборота и на базата на добавената стойност. За целите на анализа се използва показателя добавена стойност. По своята същност е показател, който представлява стойността на реализираните стоки и извършени услуги, намалена със стойността на разходите за оперативната дейност, без тези за персонала и за амортизация, и увеличена с приходите от финансираня, които реализира едно заето лице в търговията. От таблица 5 е видно, че производителността на труда в търговските предприятия се увеличава абсолютно с 8155 лв. и относително с 57%, като резултат от изпреварващото относително нарастване на добавената стойност по факторни разходи (с 60%) спрямо това на средносписъчния брой на заетите лица (със 7,3%).

Таблица 5: Производителност на труда в търговията за периода 2008 – 2018 г. в лв.

Производителност на труда в търговията							
2008	14 266	2011	12 320	2014	16 451	2017	21 014
2009	12 105	2012	13 631	2015	18 910	2018	22 421
2010	12 264	2013	14 826	2016	20 047		

Източник: НСИ (2020).

Динамиката на базисните индекси на производителността на труда в търговските предприятия (100%, 85%, 86%, 86%, 95%, 104%, 115%, 133%, 141%, 147%, 157%) формират тенденция на намаляване през подпериода 2008 – 2010 г. и на нарастване през подпериода 2011 – 2018 г. под влиянието на постоянно въздействали фактори. Верижните индекси (100%, 85%,

101%, 110%, 111%, 109%, 111%, 115%, 106%, 105%, 107%) намаляват през подпериода 2008 – 2009 г. и се увеличават през подпериода 2010 – 2018 г. под влиянието на временно въздействали фактори. Такива са всички фактори, въздействали върху изпреварващо (забавено) относително нарастване (намаляване) на добавената стойност по факторни разходи спрямо това на средния брой на заетите лица в търговските предприятия. Повишаването на производителността на труда в търговията е резултат от инвестирането в знания, от уменията и опита на човешките ресурси и предопределя нарастване с 2 451 хил. лв. на добавената стойност по факторни разходи, и увеличаване на печалбата с 292 хил. лв. в търговските предприятия и е източник на конкурентно предимство в търговията.

Заклучение

В резултат на проведеното изследване на човешките ресурси в сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ G се очертаха силните и слабите им за периода 2008 – 2018 г.

Силните страни на показателите, които характеризират човешките ресурси в търговията за анализирания период от време са:

- Увеличаване на броя на заетите лица;
- Нараства относителният дял на заетите лица с висше образование за сметка на този с основно и по ниско образование;
- Нарастват разходите за научноизследователска и развойна дейност в търговията. Това е инвестиция в знания на човешките ресурси, които са източник на конкурентно предимство в търговските предприятия.
- Налице е относителна икономия от брой заети лица, която оказва влияние върху намаляване на разходите за възнаграждения, с чиято величина пряко се увеличава печалбата за сметка на относителното намаляване на броя на заетите лица. Причините затова се дължат на повишаване на знанията, уменията, опита и компетенциите на заетите лица в търговията, което е условие за създаване на конкурентно предимство на човешките ресурси.
- Относителният дял на заетите лица с висше образование се увеличава за сметка на намаляването на относителния дял със средно и основно образование в структурата на заетите лица. Основни фактори, които влияят за реструктурирането на заетите лица са търсенето на мениджъри, специалисти и търговски работници с конкретно образование в сектора и предлагането на човешки ресурси със съответното образование. От друга страна са знанията, уменията и опита, личностните качества, мотивацията и компетенциите на заетите лица в търговията,

които представляват конкурентните предимства на човешките ресурси и оказват влияние върху конкурентоспособността на търговията.

- В структурата на разходите за труд на работодателите се увеличава относителният дял на разходите за заплата, обезщетения и намаляват тези за социални и здравни осигуровки, за данък за социалните разходи под влияние на провежданата политика относно държавното обществено и здравно осигуряване в страната, и в резултат на нарастване на производителността на труда в сектора.
- Увеличават се разходите за продължаващо професионално обучение (курсове), които оказват влияние върху повишаването на квалификацията и нарастването на производителността на труда.
- Увеличават се разходите за хонорари и възнаграждения за провежданите курсове на заетите лица в този сектор.
- Нарастват разходите за командировки и тези за възнаграждения на вътрешните преподаватели.
- За анализирания период от време се увеличава относителният дял на предприятията, които осигуряват обучение на персонала под формата на вътрешни и външни курсове.
- Увеличават се разходите за продължаващо професионално обучение спрямо средния разход на заето лице в предприятията, които продължават професионалното обучение.
- Нараства относителният дял на предприятията, които осигуряват начално професионално обучение.
- Увеличава се относителният дял на предприятията, които осигуряват други форми на продължаващо професионално обучение: обучение на работното място, ротация на работното място, обмени, повтаряния или посещения с цел обучение, посещение на конференции, работни срещи, (професионални) изложения и лекции; участие в групи за обучение или групи за квалификация и самообучение.
- Повишава се производителността на труда. Тя е резултат от знанията, уменията, опита и компетенциите на човешките ресурси в сектора, и е източник на конкурентно предимство.
- Слабите страни на показателите, които характеризират човешките ресурси в сектор „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ G за анализирания период от време са:
- Наличието на забавен темп на нарастване на реализирания оборот в търговията спрямо този на разходите за възнаграждения. В резултат на това е налице относителен преразход от възнаграждения, с чиято величина пряко се увеличават разходите в сектора и намалява печалбата. Причините затова се дължат на изпреварващия темп на увеличаване на

разходите за работна заплата, спрямо този на производителността на труда, измерена чрез обема на реализираните продажби.

- Налице е изпреварващо нарастване на коефициента на оборота на напусналите спрямо този на приетите търговски работници и служители.
- По-голям е относителният дял на предприятията, които не осигуряват обучение на персонала, положителното е, че той намалява.
- Налице е екстензивен път на развитие в търговията.

Използвана литература

- Казаков, А. (2010). Човешкият капитал. Формиране, функциониране и инвестиционни решения, УИ „Стопанство“ – УНСС, София (Kazakov, A., 2010, Choveshkiyat capital. Formirane, funktsionirane I investitsionni reshenia, UI „Stopanstvo“ – UNSS, Sofia).
- Калоянов, Т. (2012). Статистика, изд. Дайрект Сървисиз, София. (Kaloyanov, T., 2012, Statistika, izd. Dayrekt Sarviz, Sofia).
- Костова, С. (2014). Стратегическо управление на човешките ресурси, ИК–УНСС. (Kostova, S., 2014, Strategicheskoto upravlenie na choveshkite resursi, IK-UNSS, Sofia).
- Национален статистически институт. (Natsionalen statisticheski institut), available at: <https://www.nsi.bg> (accessed 16 November 2020)
- Терезова, С. (2012). Анализ на търговската дейност, ИК – УНСС, София. (Terezova, S., 2012, Analiz na targovskata deynost, IK-UNSS, Sofia).
- Фатхутдинов, Р. А. (2000). Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление, ИНФРА-М. (Fathutdinov, R. A., 2000, Konkurentosposobnosty: ikonomika, strategiya, upravlenie, INFRA – M).
- Янкулов, Я. (2010). Търговски мениджмънт, УИ „Стопанство“ – УНСС, София. (Yankulov, Ya. (2010) Targovski menidzhmant, UI „Stopanstvo“ – UNSS, Sofia).
- Nikolova, I. (2019a). Knowledge Economy and the Human Resources in the Economic Sector of Commerce of the Republic of Bulgaria, 6-th SWS International Scientific Conference on Social Sciences 2019, Conference Proceedings Vol. 6, Issue 2, Albena, Bulgaria, pp. 623-630, DOI: 10.5593/SWS.ISCSS.2019.2
- Nikolova, I. (2019b). Manifestation of Intellectual Capital in Trade during Period 2008 – 2018, Economic Alternatives, Issue 3, pp. 370-384, available at: <https://www.unwe.bg/eajournal/en/journalissues/article/16387>

MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES IN TRADE

Assist. Prof. Nikolinka Ignatova, PhD
Department Economics of Trade, Faculty Infrastructure Economics
University of National and World Economy
e-mail: nignatova@unwe.bg

Abstract

The object of the study are commercial enterprises. The subject of the analysis is the human resources in trade. The indicators analyzed are: number of employees by levels of education, labor productivity, labor costs, staff costs, structure of labor costs of employers for employees, the costs of research and development in trade, the costs of qualification of personnel, the movement of labor in trade. The aim of the study is to reveal the trends in the development of human resources in trade and to outline their strengths and weaknesses. The time period of the study is from 2008 to 2018.

Key words: human resources, trade, labor productivity

JEL: J21, J24, M21, O15